

Békés Márton

A POSZTMODERN UTÁN

A történelem vége és ami utána következik

1.

Az európai ember mindig nagy várakozással tekintett az évezredfordulókra, és nem titkoltan egyfajta mágikus tulajdonsággal ruházta fel őket azért, mert az idő mérhető-„látható” változásával párhuzamosan az egész világ ezzel egyidejű anyagi-szellemi változását remélte. Az évezred váltása tehát szellemi és anyagi változásokban manifesztálódik – gondolták –, a khialisztikus többlettől sem fosztva meg ezt. Az ember természetes irracionálisával szándéka szerint legélesebben szakító liberális demokrácia, a maga tervezési-technológiai gondolkodásával együtt, szintén nem mentes ettől az érzelemtől. Fukuyama híres és azóta maga által is kritizált könyve a történelem végéről (*A történelem vége és az utolsó ember*) csattanósan fejezi ki ezt, azzal együtt, hogy a liberális demokrácia minden tévhitét és illúzióját is magán viseli.

A történelem végének hite azonban Fukuyama előtt is kísértette az embert, mivel valószínűleg a történelem előli ösztönös menekülést fejezi ki. A történeti ciklusok, az embernek a tér és idő között az örök változásoknak kitett folyamatos létezése egyszer lezárul, mert a történelem valamilyen teleologikus és utóbb abszolutizált célnak kell hogy megfeleljen – vallja ez a gondolkodás. Tovább menve mégpedig azért, mert a történelem nem áll(hat) önmagában, annak célja, oksága, megérthető belső mondanivalója van és ebből kikövetkeztethető kimenetele is, de nem az eredet, vagyis a múlthoz képest értelmezve – s ez eme gondolkodás fordulópontra –, hanem a jövő felé tolva ki ezt a jelentést. Ennek a gondolkodásmódnak sajátja, hogy a jelen csak a „vulgáris időtapasztalat” (Heidegger) szerint közelíthető meg, vagyis nem értelmezhető pont- vagy pillanatszerűen, hanem csakis az örök elveszettség mélypontjáról nézhető. Ez pedig nem más, mint vagy a múltbafeledettség muzeális létezőmódja, vagy az utópikus jövőorientáció. Marx, de már előbb Hegel, és végül a modernitás utolsó komolyan vehető védelmezője: Fukuyama ez utóbbit mutatja fel, s erre alapítja történetfilozófiáját. Vagyis szerintük is „megy” valamerre a történelem, s természetesen előre megy, előre *halad*, a folyamatos és kérlelhetetlen progresszió programja szerint. Szerintük ez a történelem immanens magja.

A történelem központi vezérlését a modernitás valósította meg, mivel a technizáció révén anyagi értelemben a világ totális átalakítására szerzett képességet, s ezzel legyőzötté vált a szabott keretek rendszere: a természet. E hit szerint azonban az is, aki emögött áll: Isten.

2.

A történelemnek azonban valóban vége lehet. A történetnek – vagyis az ember földi jelenléte szakadatlan áramlásának – viszont soha. A történetet az ember éli meg, jobb vagy rosszabb esetben át, de a történelem mint olyan az ő konstrukciója, megszerkesztett narrációja a „lefolyt” történetről (Joó Tibor). Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a jövőnek nincs története – hiszen múltja sincs! –, viszont számtalan történelme van, gondoljunk csak a futurologiára vagy Morus és mások utópiáira, de a jóval komorabb Zamjatyin (*Mi*), Huxley (*Szép új világ*) és Orwell (1984) műveire, vagy a hasonlóan sötét fikcióra a globális liberális demokráciáról.

A történelemnek akkor van vége, ha az ember már nem beszél a történetről, nem foglalkozik a múlttal, ha elszakad – mégpedig végleg és visszavonhatatlanul – az eredet valamikori időbeli helyszínétől, és lezárja a történet kommentálásának szó- és írásbeli folyamatát. Ekkor valóban nincs értelme a történetnek sem, mint-hogy annak az ember jelenléte és ennek világos tudata nélkül amúgy sincs értelme, legalábbis az ember számára. Ki írná meg a kozmosz vagy egy ember nélküli pampa történetét, Szibéria üres évezrezeit az emberi történelem szempontjából?

Ember és történet kétféleképpen kapcsolódik össze annak a kérdésnek a mentén, hogy melyik alakítja a másikat. Leegyszerűsítve: az emberi voluntarizmus vagy a fatalista belenyugvás dominál-e ebben a kozmikus harcban? Történelme is csak ennek a harcnak van. Minden más vegetáció. Persze az ember is vegetálhat, akár tömeges mennyiségben is. Ez az ún. történelem előtti ember, de éppen ilyen – ahogyan Spengler, Ortega és Hamvas kimutatta – a történelem utáni is. Az, amelyiket Fukuyama óhajt, és amelyiket Nietzsche *Žarathustrája* még arra sem tartott érdemesnek, hogy belerúgjon.

A liberális demokrácia – amely Maurras szerint „a felejtés rendszere” – az emberi történetre nem kíváncsi, mivel a múlt totális, gyors és minél messzebbre történő elhagyásában érdekelt, és folytonosan a jövő felé igyekszik. A korlátlan és minden perspektívára nyitott jövő idősíkjá ugyanis az egyetlen, amelyben mindent meg lehet tenni. Persze csak teoretikusan, de legalább úgy. Nincsenek realitások, mivel a jövő valóságosan nem is létezik, nincsen benne szűkösség, nincs a múltból adott hagyomány és így kötöttség sem. Imaginárius mátrix, amibe azt töltünk, amit

akarunk. Bármilyen módon formálható, tervezhető és alakítható. A jövő tulajdonképpen az idő nyersanyaga, amely épp annyira nem látszik kifogyóban lenni, mint a múlt. A különbség annyi, hogy a múlt felé, ha korlátozottan is, de ott a hagyomány és az emberi emlékezet, ami az előbbit fenntartja. Huizinga szerint „egy múlt sohasem adott, a hagyomány az, ami (belőle) adott”. Az viszont biztosan adott. A legfontosabb és az előbb elmondottak fő oka, hogy a jövőnek nincs hagyománya – amit mi sem bizonyít jobban, hogy a jövőre egyszerűen nem emlékezhetünk (illetve az előérzet révén homályosan valamelyest, de ez nem politikai kérdés).

A modernitás nagyszerűen megmutatta, hogy a jövőorientált gondolkodás korlátlan perspektívái az emberi tervezés révén azért úgy-ahogy, de formába önthetők. Ennek megfelelően a modernizmus hívői számára bebizonyosodott, hogy a múlt csak arra való, hogy hozzá mérjük magunkat, és teleologikus történetfilozófiájuk hozzá viszonyítva megállapíthassa a haladás eddig megtett távolságát. A múlt tökéletes ignorálása és az iróniának az egyetlen biztos idődimenzió elleni érvényszerítése ott vált nagyon kifejezővé, amikor az *Internacionálé* a következőképp fogalmazott: „a múltat végképp eltörölni”. A kommunizmus ezzel a mondattal megpróbálta az embert a jövőbe katapultálni s megvalósítani a kollektív politikai amnézia totális uralmát. A liberális demokrácia annyival okosabb ennél, hogy mindezt a jólétre bízta, amit a technikai fejlődés planetáris kibontakozása révén gondol megvalósíthatónak. S való igaz: alig tudunk olyan jelenséget mondani, ami annyira hasonlítana a történethez, mint a technika. A technika – mint a metafizika beteljesítése és egyben halála (Heidegger) – önmaga folytonos haladó irányú meghaladása, a folytonos tágulásra az időhöz hasonlóan képes valami, amely ráadásul a tér radikális átalakítására is képes.

A modernizmus, minthogy a folyamatos haladás hitével vérteli fel magát, potenciális lehetőséget ad saját maga meghaladására is. De ezt csak akkor szereti, ha a meghaladás haladó irányú, azaz koherenciában van a történeti teleológia dogmájával – vagyis a történelem lezárására irányul. A korlátlan haladás olyan egyre gyorsuló progressziót jelöl, amely tényleg nem akarja ismerni a múltat, csak a jövőt, s folyamatosan arra törekszik, hogy minden pillanatban már a jövőben érezze magát. Az egymást meghaladó elemek adják tehát a modern kurzus dialektikáját, és ez politikai oldalára, a „liberális hegemoniára” (Molnár Tamás) is igaz. Ahogyan a polgárivá vált baloldalt 1968 szélsőbalról meghaladta, úgy a világkommunizmust a csúcsra járatott forradalom haladta meg Pol Pot rendszerével, ahol a múltat olyan annyira sikerült eltörölni, hogy a vörös khmerek által előbb megszállt keleti országrészt elnevezték „új”-nak, míg a nyugati rész lakosait – ahová négy év múlva értek csak el – „régiek”-nek hívták. A folyamatos meghaladás terméke természetesen

korunk szellemi áramlata, a posztmodern is, amely úgy haladja meg a modernitást, hogy abból megőrzi a haladás eszméjét, de már korántsem olyan biztos a progresszió sikerében, mint elődje. Eldőlt, hogy a haladás nem biztosíték semmire, csak a bizonytalanságra – s ezt éppen a posztmodern mondja ki, önkéntelenül.

A történelem végének hite azok számára nyújt biztonságos illúziót, akik most inkább befagyasztanák a modernista nyomulást, mintsem elbizonytalanodnának a végkimenetet illetően. Ez utóbbi, a posztmodern szellem viszont már sem a történelemben, sem a történetben nem hisz. S teszi ezt azért, mert ha hinne, akkor meg lehetne tőle kérdezni: mi következik őutána? A *poszt-posztmodern*? Vagy olyan valami, amiből végre elvehetjük a „modern” szót, és nyelvi szinten is lezárhatjuk ezt az egészet, ami évszázadok óta tart? Különbben bámulatos az a szómágia, amit a modernitás művel: a „modern” még szemantikailag sem veszhet el! Ennek folytán a posztmodern nevében is ragaszkodik elődjéhez, megtartja a „modern”-t, csak eléje tesz valamit, ami nem akadályozza meg abban, hogy őrizze az illúziót, amiben már nem hisz igazán.

Mert gondoljuk csak el: minden, ami „poszt” előtaggal jelölhető, az valamiképpen egy bizonyos tartalom önmagát túlélte, de még ilyen vagy olyan formában halottaiban is továbbegzisztáló jelenséget ragad meg. Minden „poszt” előtag hullafoltot jelöl az utána illesztett fogalom testén. Így van ez a posztkolonializmussal, a Láncki András által leírt magyarországi posztkommunizmussal, benne a posztkádári értelmiséggel, a posztbipoláris – hidegháború utáni – korszak nemzetközi összefüggérendszerével és természetesen a posztmodernnel is, akárcsak az általa kiötlött *posthistorie* történetírással és a poszt-európai emberrel. A posztmodernnel kapcsolatban is egy önmagát túlélte rendszerről beszélünk: a posztmodern csupán arról tudósít, hogy a modern már meghalt, de még tovább nő a körme.

Ne feledjük el, hogy a történelem végét csak olyan valaki fogalmazhatja meg, aki a célegyenesben érzi magát. Mi azonban a történeti folyamatok lezárására való spekulálást, a modernitás végleges megállapodásának kívánságát csakúgy, mint a posztmodern önbizalom-hiányos, de hinni akaró a(nti)historikus modernistáját egyaránt ugyanazon betegség tüneteként kezeljük. Mindkettő vesztes helyzetben van, a különbség csak annyi, hogy az alkonyatra – amely egyértelműen a modern kurzusé – hogyan reagálnak. A történelem végének hitében ringatózó modernista kétségkívül a ravaszabb és az okosabb, de nem a becsületesebb. Ő most leállítaná a történeti folyamatot – ezzel nem melleleg elismerve olyan valaminek a létezését, amit soha sem lehet meghaladni –, s békésen élné le további életét a (neo)liberális demokrácia keretében. Ő a „bárgyú demokrata” (Sorel). A másik, a posztmodern típus a bizonytalanabb, de őszintébb fajta. Látja a modernitás progressziójának relatív voltát, de ostobaságánál fogva mindent relatívnak hisz – még a moderitás vereségét is, amelyet önnön maga idézett fel. De azért

még reménykedik, hátha, mégis... A posztmodern egy latens beismerési folyamat, annak meglátása és félénk tudomásul vétele, hogy a modern mint olyan nem igazolta a hozzá fűzött reményeket, mivel *nem lett vége a történelemnek*, a történetnek pedig végképp nem. Az idő idő maradt, a tér tér, s a történet ezek között hömpölyög tovább, csak most már az ember visszavonhatatlanul sodródik benne. A jövőbe-veszettség a modernitás révén megvalósult, az ember a létfeledés állapotában van – ahogyan Heidegger fogalmaz.

A posztmodern saját meghatározása szerint a modernitás progresszív meghaladása. Eklektikusságát jelzi, hogy az idő szervesen keverésén és a kultúrák egyenlőségén (*World Village*) dolgozik, azt gondolván, hogy minden a relativitás sújtotta térben mozog, s így az értelmetlenség ad egyedül értelmet az emberi világnak. „Anything goes” – mondja a flegma posztmodern, és már a tudományban sem hisz, noha épp annak következménye, a technicizáció teremtette meg őt magát is.

(Meglehet, nem is kellene ennyit időznünk a posztmodern jellemzésénél, mivel könnyen elképzelhető, hogy a posztmodern csupán a rá valló öncélú nyelvi zsonglörködés terméke, s csak a modern használja saját válságának leplezésére, segítségül híva poszt-dekonstruktivista leleményei egyikét.)

A múltellenes modernista forradalom lassan végez saját gyermekei elfogyasztásával, csak az utolsó és a legtorzabb, a posztmodern van hátra. Lassan elemésztődik, elkopik az időben ez is. Kérdés, hogy a múlt ellenforradalmára van-e ilyen körülmények között szükség. Vajon van-e még mit megőrizni? Egyet s mást biztosan. De annál valószínűbb, hogy „olyan értékeket kell teremtenünk, amik megőrzésre méltóak” (Moeller van der Bruck).

3.

A modernista optimizmussal szemben nekünk egyre inkább az a gyanúnk, hogy Nietzsche baljóslata bevált, és bekövetkezvén „minden értékek átértékelése”, valóban itt állunk a nihilizmus kapui előtt, s nem tehetünk mást, mint hogy a nagy nihilistát, a modernt is nihilizmussal közelítsük meg. Vagyis nincs más hátra, mint a (poszt)modern ellentétes irányú – *nem-haladó!* – meghaladása. Semmi kétségünk nincs ugyanis afelől, hogy a történelem nem fagyasztható be, főképp nem ott, ahol kedvünk tartja valamilyen politikai és világgazdasági rendszer megőrzésre méltónak gondolt állapotában. A történet folyama nem zárható le, még akkor sem, ha nem beszélünk az idő és tér reális keretei között végbement változásról, vagyis – politikai okokból – a történelmet befejezettnek képzeljük. A történet folyama maga alá fogja temetni a végét remélőket is, ahogyan eddig minden korszakkal ezt tette. S ez

nem a haladás bizonyítéka, hanem pusztán a változásé, amely tragédiaként merül fel az emberi lét horizontján. A történelemnek annyiban tényleg van értelme, amennyiben érvényes mondanivalójának a *változást* tartjuk, ami leállíthatatlan, meghaladhatatlan és megoldhatatlan. Az ember nem tehet mást, mint a történeti változásokat a saját kezébe próbálja venni. A történet könyörtelenségére nincs más válasz, mint a jelen realista megragadása. A múlton már nem lehet változtatni, ahogyan a jövőn is képtelenség. Az ember számára reálisan egyik sem létezik, velük kapcsolatosan egyedül a hagyomány és a vágy van, ami rájuk emlékeztet, illetve rájuk vonatkozik. A jelen azonban ténylegesen is adott, s azt az akarat mozgathatja. Ma, itt és most léteünk – a tegnap halott, a holnap pedig sohasem fog megszületni.

Ahogy mondtuk, a történet folytatódik, amire bizonyíték a létrejövés és a pusztulás szakadatlansága (Cioran). A posztmodern – ha van egyáltalán, és ha a mi korunk az – a modern elmúlását regisztrálja és saját létével reprezentálja. A történet eközben jót nevet az *Internacionálé* sorain, az öt megállítani akarók ábrándjait pedig ugyanez a hajthatatlan erő nem engedi soha megvalósulni. A posztmodern pedig már túl gyenge ahhoz, hogy akár csak megállítani is próbálja.

A posztmodern utáni világ bizonyosan más lesz, mint elődje. S épp annyira lesz kedvünkre való, amennyire nihilisták tudnunk lenni a bealkonyult modernnel szemben – és állhatatosak az *eljövendő* körvonalait sejtető szürkület nézésében.

Baleseti helyszínelés: mentőautó balesete (Székelyudvarhely, ifj. Kováts István felvétele, 1950-es évek)